

І. СТРИЧА

В чудову ніч через Підгір'я сонне,
Мов лютий звір зірвавшись з пут, жене
Якеєсь диво чорне, невгомне,
Могуче, гримотяче і грізне.

Під ним земля тремтить і глухо стогне,
Простір край нього втече, лиш мигне,
Кривавий взір його свердлує пільму пізню,
І сто залізних ніг дуднить о путь залізу.

За ним зриваєсь вітер з дримоти,
Але запізно схопився в погоню.
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом, залізний коню?
Земля тісна для твої бистроти,
Крізь гори ти пробіг, мов по болонню,
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сім'ю з'єднав всі землі, всі народи!

Ось мигнув блиск — се з вартової будки.
Ось тінь густіша — се дримучий ліс.
Ось шум глухий — ріка вблизі десь тутки.
Ось стогне міст під грохотом коліс.
Ось тут село: в тихесенькі закутки
З труби сталльної посвист ся проніс,
Аж пси завили враз, затрясся лист рокити,
Ще свист — і потвір став на п'ять минут спочити.

Тень-тень-тень-тень! — загойкав проразливо
Дзвінок над входом сонного двірця.
В червоній шапці, сопучи ліниво,
Начальник вийшов, буркнув два слівця
До машиніста і пройшовсь важливо
Здовж поїзда. Теленькав без кінця
Бринячий телеграф, неначе чміль великий,
І чувсь машини сап і кондукторів крики.

Там видавали посилку листовну,
Тут знов з двірця тягли пакунків міх;
Кондуктор від вагона до вагону,
Кричачи: «Хто вилазить?» — живо біг.
В вагонах гості спали всі, котрому
Не стало лавки, той під лавку ліг.
Хріп всякий, лиш часом, як надто крик докучить,
Хтось буркне десь крізь сон: «Який там біс
тя мучить?»

В однім купе — там хтось о шибу стука.
Підбіг кондуктор, двері гнеть відмок.
З вагона вийшла невелика штука:
Непишно вбраний молодий панок.
Волосся чорнее з-під капелюха
Спада на плечі, стан, мов в панянок,
Стрункий, не кремезний, дрібні руки білі,
І очі без огню, і лица помарнілі.

З постави, з ходу, з уст тонких, стиснутих,
З чола хмарного видко, що над ним
Пройшло вже много бур, і громів лютих,
І розчаровань походом сумним,
Що з днів щасливих і терпінь пробутих
Одну він мудрість виніс: все те дим!
Що вчасні сумніви о світі й людській жизни
В ту чару гарную досипали трутизни.

Одітий він в пальто був попеластий
І груди грубим пледом обгорнув;
В руках ручний куферок: знать, покласти
Не мусив много в нїм, бо легкий був.
Спіткнувсь о шину і туй-туй мав власти.
«Овва, злий знак!» — сказав він, посягнув
В кишеню і слuzі віддав білет дорожний,
А сам в «вартзаль» пішов, що був зовсім порожній.

«Ну, от я й тут!» — сказав він, на підлозі
Поклавши куфер, і на софці сів,
Немов втомлений по такій дорозі.
Безладний гамір різних голосів
До нього доносивсь: в залізнім возі
Свистіли труби, дзвін дзеленькотів,
Начальник в сінях знов кричав, мов оглашений:
«Де термометр?» — а сам мав термометр в кишени.

Панок сидів так час якийсь безчинний,
Ніщо не кажучи, в простір дививсь —
Відтак оглянув той «салон» гостинний...
До стелі з лампи довгий гніт димивсь,
Крізь збиту шибу віяв вітер зимний
Знадвору, столик сірим пилом вкривсь,
На голих стінах, мість святого або чорта,
Анонси висіли Клейтона й Шетлюорта.

«Ну, добрий знак, — сказав панок комічно, —
Що гнеть на вступі в те н о в е ж и т т е, —
Тут стис уста крихітку іронічно, —
Мене віта культурне дрантя те!
Значить, мені судилося довічно
Орать, збирати «жниво золоте»
І пасти кіз, свиней пренепорочні стадка,
Як «божественний» той свинар в Гомера-батька,

Еге ж, еге! А я ганявсь, дурний,
За чимсь по світі, прів на шкільній лаві,
Ловив ідеї образ світляній,
О щасті снів, і о любові, й о славі!
А хлоп робучий, глупий і брудний
Так низьким був для мене, що в уяві
Буйній містивсь аж десь в найнижчій часті плану!
Чи думав я коли, що й сам ось хлопом стану?

Та ба, поблідли давні ідеали,
Розвіялись чарівні, злудні сні!
Ті, що мене любили, пощезали,
Ті, котрих я любив,— не варт любви.
В життя гонитві сили всі пропали,
А замість плодів виросли терни,
Покута й пізній жаль!.. Та ні, не пізній! Годі!
Нове життя манить! Вернімося к природі!

«Nimm Hack' und Spaten»¹,— як говорить Гете,
Ори, копли, і гній вози, і сій!
Весь світ твій — то тісне, брудне житте те,
І сам ти стань як віл, як плуг, як гній!
Ох, спомини, чого ви душу рвѣте?..
Чи то ж колись був шлях зористий мій?
Та ба, орел без крил стає з курми нарівні!
І в мене щезла міць, надії й сні чарівні».

Вся стать його схилилась, подалась,
Опали руки, наче після втоми.
Недвижно так сидів він довший час,
Уперши очі в лампи блиск рухомий.
Чого, за чим він тут тепер якраз —
Не думав. Лиш розсіяні атоми
Вражінь, почувань, знай, в душі його клубились,
Не в'яжучись в одно, вертілись і губились.

А втім якась тверда, міцна рука
Його плеча нечаяно дотулилась.
Здригнувсь, зирнув... Висока і важка
Якась постава з усміхом дивилась
На нього. Одіж не то мужика,

¹ Бери заступ і лопату (нім.).— Ред.

Не то шляхетська. Постать похилилась,
Куферок підняла, на пальці помахала
І знов на панича, сміючись, поглядала.

Панич підскочив, мов зі сну збудивсь,
І гнівно запитав: «Чого потрібно?»
Мужик мовчав і, сміючись, дививсь
На нього. Звільна пригадав подрібно,
Мабуть, де він. До постаті зблизивсь
І мовив: «А, се ви, правдоподібно,
Від пана Дороша! Є віз? Ви довго ждали?
Пакунок мій взяли? Ну, в путь! Чого ж ви стали?»

А постать все стоїть. «Заждіть хвилину!
Там хлопець трохи коні покормить.
Так ви панич Євгеній? І в гостину
До нас? І довго будете гостить?
Олекса щось писав нам про причину,
Що каже вам в пустині нашій жить,
Та раз побачить вас, то вже й питать не треба:
Повітря треба вам, води, і лісу, й неба».

«Так ви,— панич почав був і зап'явся,—
Так ви пан Дорош? Пане, бога ради,
Даруйте! Я задумавсь, загадавсь...
Приняв вас за слугу!..» — «Ну-ну, не вадить!
Я не який-то й пан!» — «Не сподівався,
Признаюсь вам, такої маскаради.
Олексин батько ви! Поміщик! В хлопській свиті!
Признайте, се в умі нелегко погодити».

«Погодите,— відмовив Дорош живо,—
Коли побачите, як ми живем.
Поміщик на сто моргах, от все диво!
Тут штуки треба, щоб кінець з кінцем
Звести. А з роду я мужик. Те пиво
Культурне, що колись я пив хильцем,
Не оп'янило мя так дуже, як то кажуть,
Щоб рвать всі ті нитки, що нас з мужицтвом в'яжуть.

Живу, працюю разом з мужиками,
В потребах мало чим різнюсь від них,
Хіба часом думками та книжками
З границь тих наших вибіжу тісних.

Тим, що добуду власними руками,
Що власним я трудом навчиться встиг,
По змозі тих братів убогих спомагаю,
А далі ні умом, ні хіттю не сягаю».

«Го-го, значить філософ ви кругом! —
Сказав Євгеній трохи насмішливо.—
До плуга з академії бігом,
Paterna cura¹ оброблять щасливо!
Ще й філантроп, мужиколоуб, з часом
І депутат! Ну, що ж, на сее мливо
Я дуже рад хоч раз поглянуть зблизька пильно...
Наш круг глядить на се крихітку неприхильно.

Наш круг! Даруйте, я не так сказав...
Той круг, в котрім я виріс і ховався,
Та я тепер від нього вже відпав,
Здається, з ним навіки попрощався.
Ох, той шляхетський круг! Як я пізнав
Його наскрізь, від нього відцурався!..
Ви смієтесь? Ну, що ж, філософ ви, ні слова,
То й сумнів є у вас, усіх думок основа».

Всміхався Дорош на слова ті скорі.
«Ай, панцю-панцю, що дурниць наплів!
Ентузіаст ви непоправний! 'Дгбрі
Вас тягне все, так як мене долів.
Філософ я лиш в полі та в оборі,
В високі сфери зроду не летів,
І сумнів мій не брат, не сват, не друг, а ворог:
Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

Я твердо вірю в труд його могутий,
В ті мільйони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук.
В тій вірі й сам я свій маленький рúčій
Посеред тих підгірських піль і лук.
Врівнобіж величним струям часу простую
І, роблячи свій пай, для загалу працюю.

¹ Батьківські ниви (вислів Горация, лат.).— Ред.

Як я на філософії терпів,
Як в Відень їхав панським тарантасом,
А з Відня пішки йшов назад домів,
Як мазури вели мене цюпасом,
Що́ дома я при повороті вздрів,
Як дідич наш зробив мя свинопасом
І як потому вмер, як панщину зносили,—
Все розкажу я вам колись при вольній хвили.

Що вже й казать, цікаві то часи!
Я пережив, переболів чимало!
Було там дещо радості, краси,
Але найбільше по хребті вдаряло.
Мужик — то кінь: що вложать, те й неси!
Одно йому, чи камінь там, чи сало:
Чи тьма тиранії, чи Wolność, Równość, Zgoda...
Отим-то вірю я в движучу міць народа.

Коли вона не зніділа донипі,
Носивши майже тільки камінь все
На тюрми, на палати, на твердині,
То є надія, що як принесе
Здоровий хліб робучій всій родині
І світла в себе ясного нассе,
То розростесь не так і процвіте розкішно.
Отим-то, бач, мені з всіх песимизмів смішно».

Здрігнув Євгеній.. По лицю блідому
Оп'ять іронії пробігла тінь,
Та щезла гнеть. У серці молодому
Заворухнулась найглибша глибинь.
Якесь чуття, немов тоска по дому,
Тоска за скарбом віри, сил, стремлїнь,
Котрі й його колись у тихий рай манили,
Збудилась, мов дитя зіснеться і заквилить.

І жаль притьмив весь вид його, як дим
Гіркий, що в'єсь, сли свічка допалиться;
Уста первою дрігнули, слабим,
Бездушним усміхом стяглися лиця:
«Щаслив, хто вірить существом цілнм,
Хто в бою, наче сталь в огні, сталиться!
Щоб вірить, треба кров здорову мати в жилах...
Я сумніваюсь лиш, бо вірити не в силах.

Немов черв'як підточує билину,
Так підточило те життя мене.
Мов зв'ялий лист, що здався на хуртовину,
Котра його і топче і жене,—
Так я живу; де впаду, де спочину,
О те не дбаю; чую лиш, як схне
У серці джерело життя, і вже не трисне
Наново! Ні, я жду, чень, якнайскорше висхне.

Бо нерв життя у мене перетятий,
Зруйновані підвалини буття;
Бо щастя фонд залізний я розтратив,
І розміняв на мідь сріблo чуття.
Не маю сили навіть, щоб поняти
Ту вашу віру в вартість, в ціль життя.
І жаль, що вам мене отак накинув друг мій,
Бо не найдесь у вас ліку на той недуг мій».

«Ну-ну,— рік Дорош,— хоч ми й не докторі,
А розпізнати зумієм ваш недуг.
Ви, знать, крихітку на байронізм хорі,
На Weltschmerz ¹, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас до зрушень надто скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань — все к одній змагає цілі:
Ятрити рани, що згоїтись ще не встигли».

Та, чень же, рани ті — господь ще ласкав —
Не так тяжкі, щоб їх не мож згоїть.
Ще й ваш батіг весело буде тряскав,
А праця Weltschmerz ваш прогонить вмить.
Ще не погиб, хто із упадку в час встав!
Лиш в власному нутрі не треба рить.
Та що тут говорить, ходім на віз сідати!
Неблизький шлях, то щоб на рано дома стати!»

Візок легенький, і дорога рівна,
Здорові коні, небо повне зір,
Праворуч недоступна, мов царівна,

¹ Світовий біль (нім.).— Ред.

Гора темнієсь, смерековий бір
Покрив її, заслона мов чарівна,
Ліворуч річка з шумом в темний звір
Бурлить, і холодком від неї потягає...
Грудь ширше дихає, кров живо в жилах грає.

Грудь вільно дише, в жилах грає кров,
І рвуться мислі в темень за водою,
Мов узники, позбувшись оков,
Мов облаки по небі чередою,—
І розпанаханий важкий покров,
Що серця твого тайни крив собою,
І хочеться тобі все накипіле горе,
Мов краплю, вилляти в тиші бездонне море.

Євгеній був нервовий і дразливий,
Їзда була ненависна йому.
«То не їзда,— мовляв,— то ад правдивий!
Ні стій, ні сядь, ні мислей, ані сну».
Тепер же він почувсь зовсім щасливий
На тім візку, тонучи в тиху тьму,
В той рай живий, в лугів тих озерá бездонні,
Під шемріт рік дзвінкий і лісу шепти сонні.

І чув він, як у нього в серці тає
Весь біль, що там віддавна наболів,—
Немов рука могуча відчиняє
Понурий гріб, в котрім він гиб і тлів,
Як серцю свіжість і життя вертає,
І ясність мислі, і свобода слів.
І на товариша він глянув щиро, дружно,
І мову розпочав зовсім вже небундюжно.

«Байронізм! Weltschmerz! Знать, були колись
Такі, що горем світовим страждали
І, риби мов об лід, весь вік товклись
О стіни, що їх волю й ум стісняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість і, хоч в путах, піднімали
Грімкий протест, коли не ділом, то прокльоном,
Докором сміливим, погордою і — сконом.

Ви кажете: на Weltschmerz хорий я!
Гай-гай, немудра ваша діагноза!
Ціле життя, ціла судьба моя —
Не романтизм, а проста, груба проза.
Не біль над горем світу, не змія
Знання підгризла мя! З прудкого воза
Піднебних поривів, як Фаетон, не впав я,
Ні квітки синьої по світі не шукав я...

А прямо скажу: брів я по болоті,
Без тямки скарб найкращий розкидав:
В утіхах підлих, у бездійстві, в злоті
Я щастя — ні, вдоволення глядав.
І поки наймильшій, святій істоті
В безумстві я отрути не завдав,
Допоти спала в мні, не прокидалась совість...
Та що тут колесить! Ось вам моя вся повість».